

JOHN RAWLS: LIBERALIZMAS IR TARPTAUTINIAI SANTYKIAI*

Johno Rawlso asmenybės ir kūrybos nereikia išsamiau pristatyti. Kiekvienas su šiuolaikine politine filosofija susipažinęs žmogus žino, jog tai vienas iš įtakingiausių autorių. Tai turbūt vienintelis šiuo metu gyvenantis filosofas, kurio nuopelnus drąsiai galima lyginti su didžiausių praeities mąstytojų, tokių kaip Aristotelis, Hobbesas ar Kantas įnašu į politinės minties istoriją. Galima nesutikti su atskiromis Rawlso idėjomis, tačiau neįmanoma nepripažinti, kad būtent jis pradėjo ryškiausią XX amžiaus politinės filosofijos suklestėjimo laikotarpį.

Praėjusieji metai tapo išskirtiniais Rawlso kūryboje. Per keturis savo kūrybinės veiklos dešimtmečius jis buvo išleidęs tik dvi knygas – “Teisingumo teoriją” (*A Theory of Justice*) (1971) ir “Politinį liberalizmą” (*Political liberalism*) (1993). Tuo tarpu praėjusiais metais pasirodė net trys jo naujos knygos. Tiesa, tikrai nauja galima pavadinti tik vieną iš jų – “Tautų teisę” (*Law of Peoples*), tačiau tam tikrais naujumo ženklais pažymėtos ir kitos dvi – “Rinktiniai raštai” (*Collected Papers*) bei pataisytas “Teisingumo teorijos” leidimas¹. Pastaroji knyga pirmą kartą angliškai pristato 1975 metų vokiškojo knygos leidimo pataisymus. Stebėtina, bet vokiškas ar prancūziškas “Teisingumo teorijos” vertimas kelis dešimtmečius buvo pranašesnis už pirminį anglišką variantą.

Didelis netikėtumas yra Rawlso “Rinktinių raštų” pasirodymas. Nors į šią knygą sudėti vien tik anksčiau publikuoti šio autoriaus darbai, pats tokio leidinio pasirodymas yra gana didelis netikėtumas. Rawlsas ilgai priešinosi rinktinių raštų leidimui, siūlydamas skaityti savo

* John Rawls *The Law of Peoples, with “The idea of Public Reason Revisited”*. –Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 1999. – 199p.

didžiuosius veikalus. Straipsnius jis buvo linkęs traktuoti kaip antraeilį dalyką, skirtą pagrindinių savo didžiųjų knygų idėjų išbandymui. Todėl belieka tik pasidžiaugti, kad kolegoms ir artimiesiems jį pagaliau pavyko įtikinti tokios knygos pasirodymo prasmingumu.

“Tautų teisė” – tai neabejotinai reikšmingiausias pernai pasirodęs Rawlso darbas. Pirmuosius šio autoriaus susidomėjimo tarptautiniais santykiais požymius galima atsekti “Teisingumo teorijoje”². Viena iš šios knygos skyrių jis pabandė suformuluoti bendriausius tautų teisės (tada dar vadinamos *nations*, o ne *peoples* terminu) principus. Pagrindiniu Rawlso susidomėjimo objektu tarptautiniai santykiai tapo devintojo dešimtmečio pabaigoje. 1993 metais pasirodė jo pirmasis tautų teisės koncepcijos pristatymas³, kuriuo jis pats, kaip galima spręsti iš “Tautų teisės” įvado⁴, liko nepatenkintas. Rawlsas nutarė pateikti detalesnę teorijos variantą, tačiau visus jo kūrybinius sumanymus nutraukė liga. Nuo 1995 metų Rawlsas yra prikaustytas prie ligos patalo ir negali intensyviai dirbti. Kelias nuo 1993 metų straipsnio iki 1999 metų to paties pavadinimo knygos tapo vienas sunkiausių jo gyvenime. Nors to visiškai neįmanoma pajusti iš šio veikalo skaitymo. Be jokių nuolaidų negandų ištiktam knygos autoriui galima pasakyti, kad “Tautų teisė” – tai viena labiausiai intriguojančių Rawlso knygų⁵. Šios knygos intriga sukuria didžiulis jos autoriaus noras išplėsti savo teisingumo teoriją tarptautinių santykių sričiai ir dar kartą išbandyti visas jos pagrindines idėjas.

Rawlso nuopelnai politinei filosofijai dažniausiai siejami su jo sugebėjimu oponuoti bihevioristiškai orientuotam politikos mokslui. Prieš tris dešimtmečius jo “Teisingumo teorija” pademonstravo nepaprastą normatyvinės politinės teorijos jėgą. Panašų vaidmenį, šiuo metu gali suvaidinti ir “Tautų teisė”. Tačiau dabar jau kitoje – tarptautinių santykių srityje. Tai susieta su skeptišku daugumos tarptautinių santykių teorijos specialistų požiūriu į filosofiją. Šios teorijos kūrėjai filosofus kritikuoja už tai, kad “jų veikaluose svarbiausias siekis yra ne tarptautinių santykių prigimties nagrinėjimas, bet noras išaiškinti ir pasiūlyti savą tarptautinių santykių sutvarkymo planą”⁶. Jiems daug patrauklesnė atrodo bihevioristinė politikos mokslo programa, reikalaujanti, kad bet koks tarptautinių santykių tyrimas būtų “pagrįstas tik tuo, kas gali būti objektyviai fiksuojama, pastebima, ką įmanoma aprašyti ir išmatuoti, kas gali būti ištirta tiksliesiems mokslams būdingais metodais”⁷.

Rawlsas siūlo filosofinį požiūrį į tarptautinius santykius, apsieinantį be įprastinių galios pusiausvyros, geopolitinių kodų ir karinių bei ekonominių saugumo aspektų aptarimo. Jis neneigia empirinio politikos mokslo reikšmės, tačiau kaip ir dauguma jo pirmtakų iš filosofų stovyklos mano, kad tarptautinių santykių teorija negali būti suvesta vien tik į empirinius dalykus. Apie tarptautinius santykius mąstoma ne vien tik to, kas yra, bet ir to, kas privalo būti masteliu. Tai reiškia, kad filosofai siūlo ne vien tik "subjektyvius tarptautinių santykių sutvarkymo planus". Jie elgiasi panašiai kaip ir dauguma apie tarptautinius santykius mąstančių žmonių, kurie į tautų visuomenės reikalus žvelgia per tam tikrų normų ir vertybių prizmę.

Rawlso "Tautų teisė" – tai vienas rimčiausių filosofinių tarptautinių santykių tyrimų, pasirodžiusių po Kanto "Į amžinąją taiką". Nėra abejonių, kad šios knygos autorius nori sukurti liberalią tarptautinių santykių teoriją. Apie liberalizmą tarptautiniuose santykiuose šiuo metu dažnai kalba autoriai, neturintys aiškesnio "liberalizmo" sąvokos supratimo. Būtent dėl to galima išgirsti tvirtinimų, kad liberalizmas yra hegemoniška, į globalinį dominavimą linkusi, vakarietiškai orientuota politinio mąstymo kryptis. Rawlso "Tautų teisė" pagrįsta priešingu požiūriu. Liberalizmas šioje knygoje pristatomas kaip jokių hegemonistinių pretenzijų neturinti politinio mąstymo srovė.

Jau po "Politinio liberalizmo" pasirodymo buvo galima spręsti, kad tarptautinių santykių arenoje liberalizmas negali turėti kokių nors mesianistinių pretenzijų. Norėdami pateisinti savo vardą, liberalai privalo būti tolerantiški kitokios sąrangos politiniams režimams. Be tokios tolerancijos liberalizmas negalėtų būti traktuojamas kaip visai tautų visuomenei priimtina filosofija. Kita vertus, net ir būdami tolerantiški kitų politinių režimų atžvilgiu, liberalai turi žinoti tokios tolerancijos ribas. Būtent šio klausimo nagrinėjimas ir yra pagrindinis Rawlso "Tautų teisės" tikslas.

Knyga padalinta į dvi savarankiškas dalis, pavadintas "idealios" ir "neidealios" teorijos vardais. Pirmojoje iš šių dalių pristatoma tai, ką galima pavadinti filosofiniu tautų teisės pagrindimu, tuo tarpu antrojoje knygos dalyje analizuojami kai kurie praktiniai tarptautinio gyvenimo aspektai. Idealiosios dalies koncepcija pagrįsta Rawlsą išgarsinusios pradinės pozicijos idėjos taikymu. Ankstesnių šio autoriaus darbų skaitytojai žino, kad hipotetinės pradinės pozicijos dalyviai, nežinodami savo socialinės padėties pranašumų ir trūkumų, suranda nešališkus so-

cialinės kooperacijos principus. „Tautų teisėje“ Rawlsas sumodeliuoja kelias naujas pradines pozicijas, tinkančias tarptautinius santykius pagrįsti galinčių teisingumo principų nustatymui. Skirtumas tas, kad šitų pradinių pozicijų dalyviai jau yra ne atskiri individai, kaip tai buvo „Teisingumo teorijoje“ ir „Politiniam liberalizme“, bet atskiros tautos.

„Tautų teisėje“ Rawlsas pasiekia pradinės pozicijos idėjos eksploatavimo viršūnę, ryždamasis net trims skirtingoms jos interpretacijoms. Pirmoji iš šių pozicijų taikoma taip pat, kaip ir „Teisingumo teorijoje“ – vidinei liberalių visuomenių struktūrai apibrėžti. Antrasis pradinės pozicijos variantas sumodeliuotas liberalių tautų bendradarbiavimo principams išvesti, o tuo tarpu trečioji pradinė pozicija leidžia apibrėžti neliberalių tautų bendradarbiavimo pagrindus. Būdamos po nežinojimo uždanga, visų trijų pradinių pozicijų dalyvės nežino to, ką galima pavadinti realaus politinio gyvenimo atsitiktinumais – savo šalių teritorijos dydžio, gyventojų skaičiaus, gamtinių išteklių ar ekonominio išsivystymo lygio. Toks nežinojimas leidžia surasti nešališkus tarptautinio bendradarbiavimo principus. Rawlso sumanymas paprastas – kelių skirtingų pradinių pozicijų taikymo pagalba įrodyti, kad neliberalioms tautoms priimtini tie patys bendradarbiavimo principai, kaip ir liberalioms.

Jis nori įrodyti, kad liberalių ir neliberalių tautų bendradarbiavimas gali būti grindžiamas tais pačiais teisingumo principais. Tai reiškia, kad liberalizmas neturi būti koks nors dviveidis Janusas, vidaus politikoje besirūpinantis valstybės galios apribojimu, tuo tarpu užsienio politikoje reikalaujantis kuo didesnio valstybės įtakos išplėtimo. Užsienio politikoje liberalizmas turi likti toks pat tolerantiškas skirtingų moralinių, religinių ir filosofinių doktrinų atžvilgiu, kaip ir liberalių šalių viduje. Visa Rawlso „Tautų teisės“ koncepcija pagrįsta įsitikinimu, kad liberalios tautos negali primesti savo požiūrio į tarptautinius santykius. Tokios pretenzijos paneigtų pačią liberalizmo esmę. Pagarba pliuralizmui lieka kertinis Rawlso politinės filosofijos akmuo. Tautų visuomenė negali gyventi pagal kokią nors vieną filosofinę, moralinę ar politinę doktriną, bet privalo būti grindžiama tiek liberalioms, tiek ir neliberalioms tautoms priimtinais politiniais principais.

„Tautų teisė“ demonstruoja Rawlso nuo „Teisingumo teorijos“ laikų neišnykstančią simpatiją Kantui. Skaitant „Tautų teisę“ taip ir prisimena Karaliaučiaus filosofo „Į amžinąją taiką“. Tačiau Rawlsas nebūtų Rawlsas, jeigu jis nesugebėtų pasiūlyti kokių nors originalių kantiškųjų temų interpretacijų. „Tautų teisėje“ jis pakeičia pagrindinius Kanto „Į

amžinąją taiką" akcentus. Rawlsas niekada Kanto stiliumi nepasakytų, kad "kiekvienos valstybės santvarka turi būti respublikinė"⁸. Toks Karaliaučiaus filosofo tvirtinimas jam atrodo nesuderinamas su moralinių ir politinių pliuralizmu. Rawlsas nori pasiūlyti tokią tarptautinių santykių koncepciją, kuri leistų bendradarbiauti skirtingų moralinių, religinių, filosofinių ir politinių įsitikinimų tautoms. "Tautų teisė" pratęsia pagrindinę "Politinio liberalizmo" mintį apie tai, kad moralė negali būti tiesiogiai perkelta į politiką. Liberalizmo politinės moralės perkėlimas į tarptautinius santykius reikštų tam tikros doktrinos primetimą.

Savo "Tautų teise" Rawlsas polemizuoja su vadinamosios realistinės tarptautinių santykių teorijos šalininkais. Jam nepriimtinas realistų įsitikinimas, kad tautų visuomenės stabilumas turi būti grindžiamas vien tik galių pusiausvyros sukūrimu. Nemažiau svarbiu dalyku jis laiko teisingumo sukūrimą. Tautų visuomenės santykiai negali būti grindžiami vien tik kova už ekonominę ar karinę galią. Tautos pasižymi ir aukštesne prigimtimi, leidžiančia tarpusavio santykius grįsti moralinę prasmę turinčiais principais.

Pradinės pozicijos su nežinojimo uždanga taikymas neleidžia tarptautinių santykių traktuoti utilitaristiškai. Teisingumo principus tautos renkasi po "nežinojimo uždanga", dar nežinodamos savo būsimos padėties pranašumų ir trūkumų. Jos ieško bendradarbiavimo principų, turinčių tikti visiems jų būsimą gyvenimą atvejams. Tai reiškia, kad nešališki teisingumo principai yra pirmiau už utilitaristinius išskaičiavimus. Tautų visuomenė negali būti formuojama vien tik galių pusiausvyros sukūrimo dėka. Ši visuomenė privalo būti grindžiama ir tam tikrais nešališkais teisingumo principais.

Didžiulis Rawlso susižavėjimas "pradinės pozicijos" ir "nežinojimo uždangos" idėjomis sukelia ir tam tikrų abejonių. Daug jų kyla dėl antrosios ir trečiosios pozicijos pristatymo tvarkos⁹. Tikrai sunku suprasti, kodėl nebuvo galima išsiversti tik su viena pradine pozicija, skirta tiek liberalioms, tiek ir neliberalioms tautoms? Akiivaizdu, kad tautų visuomenės požiūriu reikšmingiausia yra trečioji pozicija. Todėl oponentai iš neliberalių visuomenių jo pasiūlytą pradinę poziciją išdėstymo tvarką visiškai pagrįstai gali traktuoti kaip tam tikrą liberalizmo privilegijavimą. Rawlsas aiškiai supranta, kad liberalios visuomenės negali primesti savo politikos sampratos neliberalioms tautoms, tačiau jis ir toliau į tarptautinius santykius žvelgia iš liberalizmo pozicijų.

Svarbiausia yra antroji idealiosios teorijos dalis, skirta tautų teisės koncepcijos išplėtimui neliberalioms tautoms. Neliberalias tautas Rawlsas dažnai vadina kitu – “santūrių (*decent*) hierarchinių visuomenių” vardu. Jo pagrindinis tikslas – įrodyti, kad neliberalios tautos gali gyventi pagal tuos pačius tarptautinio bendradarbiavimo principus, kaip ir liberalios. Tai reiškia, kad norėdamas pateisinti savo vardą, liberalizmas turi atsisakyti savo politinės tvarkos primetimo visai tautų visuomenei. Tarptautinio bendradarbiavimo principams apibūdinti netinka net pats “liberalizmo” terminas. Šitie principai apibrėžia visos tautų visuomenės, o ne tik liberalių tautų santykius.

Tautų teisės samprata neatskiriama yra suaugusi su žmogaus teisių traktavimu. Rawlsas stengiasi surasti tokią žmogaus teisių sampratą, kuri peržengtų atskirų politinių, religinių, moralinių ir filosofinių doktrinų rėmus. Tarptautinių santykių arenoje liberalai negali vadovautis vien tik savo žmogaus teisių samprata, bet privalo būti tolerantiški neliberalių tautų atžvilgiu. Tai reiškia, kad tautų visuomenė turi būti grindžiama nešališka (liberalų požiūriu – minimalistine) žmogaus teisių koncepcija. Į tokią koncepciją Rawlsas įtraukia teisę į gyvybę, laisvę nuo vergovės, minimalią sąžinės laisvę, teisę į nuosavybę ir elementarų teisingumą, pagrįstą principu “vienodas bylas traktuok vienodai” (65 p.).

Žmogaus teisių idėją Rawlsas naudoja trimis pagrindiniams tikslams: 1) toleruotinių politinių režimų apibrėžimui, 2) atskirų valstybių suvereniteto apribojimo pagrindimui, ir 3) moralinio bei politinio pluralizmo ribų nustatymui. Jis yra įsitikinęs, kad tautų teisė nustato aukštesnius principus, leidžiančius apriboti valstybių autonomiją. Tai ypač ryškiai matosi iš jo požiūrio į karinę intervenciją žmogaus teisėms ginti. Rawlsas vienareikšmiškai pripažįsta tokios intervencijos leistinumą. Jis drąsiai polemizuoja su per kelis pastaruosius amžius nusistovėjusia valstybės suvereniteto samprata: “vyriausybė kaip tautos politinė organizacija nėra visų jos galių autorius. Vyriausybės karines galias, kad ir kokios jos būtų, riboja protingos tautų teisės rėmai” (p. 26).

Antroji “Tautų teisės” dalis yra skirta kai kurioms praktinėms tarptautinio gyvenimo problemoms aptarti. Rawlsas aptaria santykių su teisės nepažįstančiomis tautomis, masinio naikinimo ginklų naudojimo, ekonominės pagalbos silpnai išsivysčiusioms šalims, karo, imigracijos ir kitus tarptautinio gyvenimo klausimus. Vieni įdomiausių yra jo samprotavimai apie paskirstomojo teisingumo principų taikymą tautų visuomenei. Šio dalyko aptarimą intriguoja ta aplinkybė, kad “Teisingu-

mo teorijoje” jis buvo įvedęs savo garsųjį “skirtumo principą”, pagrindžiantį jo požiūrį į socialinį teisingumą. Šis principas reikalavo, kad geresnėje ekonominėje ir socialinėje padėtyje atsidūrę piliečiai prisidėtų prie blogesnėje padėtyje esančių piliečių būklės pagerinimo. Po “Tautų teisės” pasirodymo tapo aišku, kad “skirtumo principas” negali būti taikomas tautų visuomenei: “pagalbos pareiga tautų teisės visuomenėje galioja tik tol, kol visuomenės pasiekia teisingas liberalias arba santūrias institucijas” (p. 118). Tai yra, Rawlsas pripažįsta tik pagalbos nepalankių aplinkybių prislėgtoms visuomenėms pareigą. Šitos pagalbos tikslas – padėti sukurti pagrindines politines institucijas. Toliau tautos pačios atsako už savo sugebėjimą pasinaudoti politinės autonomijos teikiamomis galimybėmis. Nėra jokios tautų teisės normos, leidžiančios pretenduoti į kokį nors tarptautinį socialinių gėrybių persiskirstymą.

Rawlsas neslepia, kad jo tautų teisės koncepcijai būdingas tam tikras utopiškumas. Savo teoriją jis atvirai vadina “realistine utopija”, ir tai negali būti traktuojama kaip jo teorijos trūkumas. Tam tikras utopiškumas yra neišvengiama bet kokių filosofinių apmąstymų apie tarptautinius santykius dalis. Negalėdami visiškai susitapatinti su tuo, kas aptinkama kasdieniame gyvenime, filosofai yra priversti į tikrovę žiūrėti principų akimis. Tikras valstybininkas, Rawlso žodžiais tarus, neįsivaizduojamas be pagarbos moraliniam ir politiniam principui: “politikas žiūri tik į kitus rinkimus, valstybininkas į kitą kartą” (p. 97). Tai reiškia, jog tikrai realistinė tarptautinių santykių teorija neįmanoma be utopiško (labiau tikėtų sakyti – idealaus) elemento reikšmės suvokimo.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

¹John Rawls *Collected Papers*. – Ed. by Samuel Freeman. – Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 1999. – 656 p.; John Rawls *A Theory of Justice, Revised Edition*. – Oxford University Press, 1999. – 538 p.

²John Rawls *A Theory of Justice*. – P. 331–335.

³John Rawls *The Law of Peoples // On Human Rights: The Oxford Amnesty Lectures*, 1993. – Ed. by Stephan Shute and Susan Hurley. – BasicBooks, 1993. – P. 41 – 82.

⁴Ibid. – P. 5.

⁵Thomas Nagelis pastebi ir tam tikrą išskirtinį šios knygos asmeniškumą. Žr. Tho-

mas Nagel *Justice, Justice, Shalt Thou Pursue: The Rigorous Compassion of John Rawls* / New Republic, Vol. 221. – P. 36.

⁶Gediminas Vitkus *Realistinė tarptautinių santykių teorija ir Barry Buzano nedalomo saugumo koncepcija* // Barry Buzanas *Žmonės, valstybės ir baimė*. – Vilnius: Eugrimas, 1997. – P. 10.

⁷Ibid. – P. 14.

⁸Immanuel Kant *Politiniai traktatai*. – Vilnius: Aidai, 1996. – P. 120.

⁹Stebina tai, kad Rawlsas nepateikia jokio išsamesnio požiūrio į šį dalyką pagrindimo.

ALVYDAS JOKUBAITIS

LIETUVIAI IR ŽYDAI – BE ATMINTIES NĖRA ATEITIES

Nuo pačios krikščionybės aušros, kai kai kurie (Origenas) ankstyvieji Bažnyčios mąstytojai apkaltino žydus, turbūt tiksliau reikėtų sakyti judėjus dėl Jėzaus Kristaus nukryžiovimo, šiai tautai teko vilkti kolektyvinės kaltės ir atsakomybės našta. Žydai, nepripažinę, nenusilenkę ir užsispyrusiai oponavę krikščionybei net dvidešimt amžių, beveik tiek pat laiko buvo užsitraukę pastarosios nemalonę. “Krikščionių ir žydų santykių istorija kupina kančių”, – pripažino popiežius Jonas Paulius II. Jas apvainikavo XX a. vidurio kančių kančia – holokaustas arba hebrajiškai Šoa. 1998 m. paskelbtas Apaštalo Sosto dokumentas *Mes atsimename: Šoa apmąstymas* paragino visus krikščionis adekvačiai suvokti šią neregėtą katastrofą, kurios, minėto dokumento žodžiais tariant, “neįmanoma visiškai įvertinti vien įprastiniais istorinių tyrimų kriterijais. Jis reikalauja “moralinės ir religinės atminties” ir skatina – ypač krikščionis – labai rimtai apmąstyti jį sukėlusias priežastis”.

Nepaneigiama, kad Šoa tapo krikščioniškosios pasaulio dalies istorijos faktu ir pačioje antrojo žydų ir krikščionių santykių tūkstantmečio pabaigoje privertė Romos Katalikų Bažnyčią iškelti klausimą: koks yra